

VAHE 4

FALE ALEA

FAKAHOKOHOKO 'O E NGAahi KUPU

KUPU

1. Hingoa Nounou.

KONGA I.—KO E FILI FAKAFOFONGA

2. Ko hono fuoloa 'e fai ai 'a e Fale Alea.
'Aho 'e fai ai 'a e Fili Fakafofonga.
3. Ko e ngaahi vahefonua ke fai ai 'a e fili Fakafofonga.
Tokolahi 'o e kau Fakafofonga.
Ko e ngaahi feitu'u 'oku fai ai 'a e fili.
4. Ko e ngaahi mafai ke fili 'a e kau Fakafofonga 'o e kau
Nopele.
5. (a) Fili 'o e kau Fakafofonga.
(b) Fakanofu 'o e kau 'Ofisa Fili.
(c) Lesisita 'o e kau Fili.
(d) Pulusi 'o e ngaahi Lesisita.
(e) Ngaahi mafai 'o e kau 'Ofisa Fili.
(f) Kakai 'oku totonu ke kau 'i he ngaahi fili.
(g) Tangi koe'uhi ko ha 'ofisa faifili kau ki he Lesisita.
(h) Tohi tu'utu'uni 'o e fili.
(i) Fanongonongo 'o e 'aho 'o e fokotu'u 'o e kau Kanititeiti.
(k) Taimi 'o e paloti.
(l) Fatongia 'o e tangata fili 'o e kakai kuo lesisita ke fili.
(n) Fili 'a ha tangata fili 'oku nofo fakataimi 'i ha Vahefonua
kehe mei hono Vahefonua.
(p) Ngaahi pepa paloti 'oku ta'e 'aonga.
(q) Fakaha 'o e fili.
(r) 'E aofangatuku 'a e tu'utu'uni 'a e 'Ofisa Fili.
(s) Ke tokanga'i 'e he Palemia 'a e ngaahi fili.
(t) nofo'anga 'oku pau ke lau.
6. Mate, fakafisi pe fakata'e'aonga'i 'o ha taha Fale Alea.
7. Fakafofonga 'e mama'o.
8. Ko e tautea ki he kākā 'i he fili.
9. Totongi fakafufū.

KONGA II.—LAO KI HE NGAahi PA'ANGA ME'A'OFA KI HE KAU MEMIPA MO E
KAU NGAUB 'O E FALE

10. Pa'anga Me'a'ofa ki he Memipa kuo mālōlō hili ha ta'u 'e 15
pe lahi hake 'ene Fale Alea.

11. Ka pekia 'a e Memipa kuo ta'u 15 pe lahi hake 'ene Fale Alea—'Oatu ki he Uitou.
12. Ngaahi faingamalie 'o e kau ngaue.
13. Faka'atā.

KONGA III.—NGAAHI FAKA'ATĀ

14. Ko e fakataha 'a e Fale Alea.
15. Ko e Sea.
16. Ko e Sea Le'ole'o.
17. Ko e huufi mo e faka'osi 'o e Fale Alea.
18. Ko e folau 'a e fa'ahinga 'oku 'i he Fale Alea.
19. Ngaahi hia.

VAHE 4

FALE ALEA

Ko e Lao Fakataha Tokoni Fika 7 'o e 1915, Ngaahi Lao Fika 10 'o e 1938, 9 'o e 1946, 8 'o e 1948, 16 'o e 1951, 14 'o e 1952, 17 'o e 1957, 6 'o e 1958, 4 'o e 1964, 7 'o e 1978, 4 'o e 1982, 16 'o e 1982, 13 'o e 1983, 14 'o e 1985, 6 'o e 1986.

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HE NGAahi FILI FAKAFONGA MO E NGAahi FAKATAHA 'A E FALE ALEA.

[4 'o Me, 1915]

Hingoa
nounou.

1. Ko e hingoa nounou 'o e Lao ni Ko e Lao ki he Fale Alea.

KONGA I.—KO E FILI FAKAFONGA

Ko hono
fuoloa 'e fai
ai 'a e Fale
Alea.

2. (1) 'Oku fakangatangata 'a e taimi 'e fai ai 'a e Fale Alea ki he ta'u 'e 3 'oku hoko atu mo e 'aho na'e fili ai 'a e kau fakafongā 'o hangē 'oku fa'a fai.

(2) 'Oku ngofua ke fai 'a e fili 'o e kau fakafongā 'o e kau nopele mo e kau fakafongā 'o e kakai 'i he taimi tatau mo e ngaahi feitu'u.

'Aho 'e fai ai
'a e fili
fakafongā.

(3) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Palemia 'a e 'aho 'e fai ai 'a e fili fakafongā ka huufi faka'osi 'a e Fale Alea 'i he fekau 'a e Tu'i pe ka te'eki ke huufi faka'osi pehē ke fai pe 'i he taimi fe'unga 'i he te'eki ke hoko 'a e 'aho 'e 'osi 'a e Fale Alea.

Ko e ng.
vahefonua ke
fai ai 'a e fili
fakafongā.

3. (1) 'E vahevahe 5 'a e ngaahi vahefonua fai'anga fili 'i he Pule'anga 'o hangē ko eni—

- (a) Tongatapu
- (b) Ha'apai

(c) Vava'u

(d) 'Eua

(e) Niuafou mo Niuatoputapu

'E fili ma'a Tongatapu 'a e kau fakafonganga 'e toko 3 'o e kau nopele pea kau fakafonganga 'e toko 3 'o e kakai, pea ki he ongo vahefonua taki taha 'o Ha'apai mo Vava'u 'a e ongo fakafonganga 'e toko 2 'o e kau nopele mo e ongo fakafonganga 'e toko 2 'o e kakai pea ki he ongo vahefonua taki taha 'o 'Eua mo Niuafou mo Niuatoputapu 'a e fakafonganga 'e toko taha 'o e kau nopele mo e fakafonganga 'e toko taha 'o e kakai:

Tokolahi 'o e
kau
Fakafonganga.

Ka kuo pau ko e me'a 'oku fekau'aki mo 'Eua kuo pau 'e fili 'a e fakafonganga 'o e kau nopele mei he kau nopele 'o Tongatapu. (*Fetongi 'e he Lao 16 'o e 1982.*)

(2) 'E ngofua ki he Palemia ke fokotu'u ha ngaahi feitu'u 'i he vahefonua taki taha 'e fai ai 'a e fili 'i he loto ki ai 'a e Kapineti.

Ko e ng.
feitu'u 'oku
fai ai 'a e fili.

4. 'E ngofua ki he hou'eiki nopele taki taha ke kau ki he fili 'i hono vahe ki he kau fakafonganga 'o e kau nopele ki he Fale Alea kapau 'oku te'eki te ne mo'ua 'i he talisone pe angatu'u pe ha hiamatea pea 'oku 'ikai faha pe vale.

Ko e ng.
mafai ke fili
'a e kau
fakafonganga
'o e kau
nopele.

fakafonganga 23/1/88
5. Ko e ngaahi fili 'oku pau ke fai 'o pehē ni—

(a) Ko e kau fakafonganga kotoa pe 'o e kakai 'oku pau ke fili 'aki 'a e paloti, pea ko e fili 'o e kau nopele 'oku pau ke fai 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'e fa'u 'e he 'Ene 'Afi'e 'i he Fakataha Tokoni;

Fili 'o e kau
fakafonganga.

(b) 'Oku pau ke fakanofu 'e he Palemia ha 'ofisa fili he vahefonua fai'anga fili taki taha pea ko e 'ofisa ko ia 'oku pau ke ne pule'i tafataha 'a e ngaahi fili kuo fakanofu ia ki ai, pea 'oku ngofua ke ne fakanofu ha kau tokoni 'o ka fiema'u.

Fakanofu 'o
e kau 'ofisa
fili.

(c) (i) 'Oku pau ke tauhi 'i he vahefonua fai'anga fili taki taha ha Lesisita 'o e kakai kotoa pe kuo ngofua 'i he kupu 64 'o e Konisitutone ke hoko ko e kau fili 'o e kau fakafonganga 'o e kakai. Ko e Tonga kotoa pe 'i he a'u hono motu'a ki he ta'u 21 tuku kehe 'o ka fakata'e'aonga'i ia 'e he kupu 64 'o e Konisitutone, 'oku pau 'i he te'eki 'osi 'a e mahina 'e 3 mei he 'ene a'u ki he ta'u motu'a ko ia, pe 'i he te'eki 'osi 'a e mahina 'e 3 hili 'ene foki ki he Pule'anga ni kapau 'oku te'eki ke lesisita ia, ke ne fai ha kole ki he 'ofisa fili 'o e vahefonua 'a ia 'oku ne nofo ai he taimi ko ia, 'o hangē ko e Sipinga I 'o e Tepile ki heni. 'Oku ngofua ki ha tangata fili kuo lesisita, 'i he te'eki 'alu mei hono vahefonua fai'anga fili 'o nofo fakataimi 'i ha

Lesisita 'o e
kau fili.

vahefonua kehe, ke ma'u mei he 'ofisa fai fili ha tohi fakamo'oni 'o hangē ko e Sipinga 2 'o e Tepile ki heni; (*Fakatonutonu 'e he Lao 46 'o e 1988.*)

- (ii) Ka 'i ai ha tangata fili 'oku ha hono hingoa 'i he lesisita 'o ha vahefonua fai'anga fili pea 'i he fetongi hono nofo'anga kuo nofo ai ia 'i he vahefonua fai'anga fili kehe 'o 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e taha 'oku pau ke ne kole ki he 'ofisa fili 'o e vahefonua ko ia ke hiki hono hingoa ki he lesisita 'o e vahefonua 'oku ne lolotonga nofo ai;
- (iii) Ko e kole kotoa pe ki he hiki 'oku pau ke fai ia 'o hangē ko e Sipinga 4 'o e Tepile ki heni.
- (iv) Ko e kole kotoa pe 'oku pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'i he 'ao 'o e 'ofisa fili 'o e vahefonua 'oku lolotonga nofo ai 'a e tokotaha 'oku kole.
- (v) 'Oku pau ke faka'ilonga'i 'e he 'ofisa fili 'i he tohi kole ke hiki 'a e 'aho na'a ne ma'u ai ia pea 'oku pau, 'o ka ha mai 'oku 'i ai ha totonu 'a e tokotaha kole ki he hiki, ke ne lesisita ia 'i he 'ai 'a e hingoa 'o e tokotaha fili 'i he lesisita pea 'oku pau ke ne fakaha ki he 'ofisa fili 'o e vahefonua 'a ia na'e lesisita ai ki mu'a 'a e taha fili 'a e lesisita fo'ou ko ia. Pea 'oku pau leva ke tamate'i 'a e lesisita motu'a 'e he 'ofisa fili 'o e vahefonua ki mu'a 'o e tokotaha fili.
- (vi) Ka 'i ai ha hingoa 'o ha taha fili 'oku 'i he lesisita 'oku 'ikai ke totonu ke 'i ai hono hingoa 'oku ngofua ki he 'ofisa fili ke ne hiki ki ha lesisita 'e taha 'a ia 'oku totonu ke 'i ai 'a e hingoa 'o e taha fili pea te ne fakaha leva ki he tokotaha fili 'a e lilii ko ia.
- (vii) 'Oku pau he 'ikai ngofua ki ha taha ke lesisita ko ha taha fili pe fili 'i ha vahefonua 'o lahi hake 'i he vahefonua 'e taha:

Ka kuo pau ka 'iloange 'oku 'i ai ha taha 'oku ngofua ke lesisita ko ha taha fili 'oku 'ikai ke ne fai ha kole 'o hangē ko ia 'oku tu'utu'uni 'i he kupusi'i ni, kuo pau ke ne mo'ua ki he tautea 'oku tu'utu'uni 'i he kupu 19 'o e Lao ni pea kuo pau ke hiki hono hingoa ki he lesisita 'e he 'ofisa fili 'o e vahefonua totonu; (*Fakatonutonu 'e he Lao 16 'o e 1951 mo e Lao 17 'o e 1957.*)

- (d) 'I he pe ki mu'a 'i he 'aho 30 'o Sune 'i he ta'u fili taki taha 'oku pau ke fekau 'e he Palemia ke pulusi 'i he Kasete 'a e ngaahi tohi fakahokohoko 'o e kau fili kuo fakangofua ki he vahefonua fai'anga fili taki taha. Ko e

ngaahi tohi fakahokohoko ko ia 'oku pau ke fakaha ai 'a e hingoa kakato mo e nofo'anga 'o e tangata fili taki taha.

- (e) 'Oku pau ke ma'u 'e ha kau 'ofisa fili 'a e ngaahi mafai ko eni ki honau ngaahi vahefonua fai'anga fili taki taha—
- Ngaahi mafai
'o e kau
'ofisa fili.
- (i) ke fakatonutonu ha ngaahi me'a 'e 'ilo 'oku hala pe ta'e totonu;
- (ii) 'i ha tohi kole 'a ha tangata fili ke liliu 'a e 'uluaki hingoa pe nofo'anga 'o e tangata fili ko ia ki ha hingoa pe nofo'anga kehe;
- (iii) ke toe fokotu'u 'a e hingoa 'o ha taha 'i he lesisita ne tamate'i hala'i, pe fakahu ki ai ha hingoa 'o ha taha na'e ta'e tohi 'i he lesisita 'i ha ta'e tokanga;
- (iv) ke tamate'i mei he lesisita 'a e hingoa 'o ha tangata fili kuo mate, pe 'o ha tangata fili na'e ta'e faka'aonga'i ke ne fili 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia koe'uhi ko ha 'uhinga neongo pe ko e ha;
- (v) ke fai 'a e ngaahi fuakava;
- (f) Ko e kakai 'oku totonu ke kau 'i ha ngaahi fili 'oku pau ko kinautolu kotoa pe 'oku tu'u honau ngaahi hingoa 'i he lesisita 'o e kau fili ki he vahefonua fai'anga fili 'oku kau ki ai 'a e fili ko ia;
- Kakai 'oku
totonu ke
kau 'i he
ngaahi fili.
- (g) 'Oku pau ke fokotu'u 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ha Komiti Fai'anga Tangi 'o e Fili 'i he vahefonua fai'anga fili taki taha 'a ia 'e kau ai ha sea mo ha ni'ihiki kehe he 'ikai si'i ange 'i he toko 2 pe lahi hake 'i he toko 5 ke fakamaau'i 'a e ngaahi tangi koe'uhi ko ha tu'utu'uni 'a ha 'ofisa fili kau ki he lesisita. Ka ai ha tangata fili kuo 'osi 'ataa he 'ikai tali ha'ane kole ke lesisita ia ko e tangata fili, pe na'e to'o hala'i hono hingoa mei he lesisita, 'oku ngofua ke ne tangi 'i he tohinima ki he Komiti Tangi 'o e Fili. 'I ha fo'i tangi pehē 'oku ngofua ki he Komiti Fai'anga Tangi 'o e Fili ke fai ha ngaahi tu'utu'uni te nau pehē 'oku fe'unga ki he me'a ko ia pea, ko e tu'utu'uni 'a e Komiti Fai'anga Tangi 'o e Fili 'oku pau ke aofangatuku mo ta'e liliu, pea he 'ikai toe fai ha tangi koe'uhi ko ia ki ha toe fakataha kehe.
- Tangi
koe'uhi ko
ha 'ofisa
faifili kau ki
he lesisita.
- (h) Koe'uhi ko e fili lahi kotoa pe 'o e kau fakafofonga ki he Fale Alea, 'oku pau ke 'atu 'e he Palemia ha ngaahi tohi tu'utu'uni fili, kuo sila'i, 'o fakatu'asila ki he 'ofisa fili totonu, 'o fakaha ai 'a e 'aho ke fakafoki tonu ai pe 'e te'eki a'u ki ai kuo fakafoki 'a e tohi tu'utu'uni taki taha ki he Palemia, mo e ngaahi feitu'u, mo e taimi 'i he vahefonua fai'anga fili taki taha 'a ia 'oku pau ke ma'u ai 'e he 'ofisa fili 'a e ngaahi tohi fili 'a e kau fili. Ko e lea 'o e tohi
- Tohi
tu'utu'uni
'o e fili.

tu'utu'uni fili kotoa pe 'oku pau ke pulusi 'i he Kasete pea 'oku pau ko e fatongia 'o e 'ofisa fili ke ne fakaha ki he kau fili 'i hono vahefonua fai'anga fili 'a e taimi mo e feitu'u 'e fai ai 'a e fili; (*Fakatonutonu 'e he Lao 17 'o e 1957.*)

Fanongo-
nongo 'o e
'aho 'o e
fokotu'u 'o e
kau
kanititeiti.

- (i) (i) 'i hono ma'u 'o e tohi tu'utu'uni ki he fili 'o e kau fakafofonga ki he Fale Alea 'oku pau ke hanga 'e he 'ofisa fili 'o fokotu'u ai mo ne 'ai ki ai 'a e ngaahi mata'itohi mu'a 'o hono hingoa 'a e 'aho na'e ma'u ai, pea 'oku pau ke ne fanongonongo 'aki 'a e fono 'i he kau 'ofisa fakavahefonua mo e kau 'ofisa kolo 'a e 'aho ke ne ma'u ai 'a e fokotu'u 'o e kanititeiti pe kau kanititeiti ki he tu'unga pe ngaahi tu'unga 'e fakakakato 'aki 'a e fili. 'Oku pau ke 'ave 'a e ngaahi fokotu'u 'i Tongatapu ki he 'Ofisi 'o e Palemia, pea 'i Vava'u mo Ha'apai ki he 'Ofisi 'o e Kovana, pea 'i Niuatoputapu mo Niuafo'ou ki he 'Ofisi 'o e Fakamaau Polisi;
- (ii) ko e 'aho ko ia 'e fokotu'u 'oku pau he 'ikai si'i ange 'i he 'aho 'e 21 pe lahi hake 'i he 'aho 'e 28 'i he hili 'a e 'aho na'e ma'u ai 'a e tohi fakamafai;
- (j) (i) 'i he 'aho pea 'i he feitu'u 'e fokotu'u ko ia 'oku pau ke 'i ai 'a e 'ofisa fili 'i he vaha'a 'o e ongo houa ko e 10 'i he pongipongi mo e 3 'i he efiafi mo ne tali 'a e fokotu'u 'o ha kanititeiti pe kau kanititeiti kuo 'osi ma'u ngofua ke fili ki he tu'unga pe ngaahi tu'unga 'oku ava;
- (ii) ko e kanititeiti kotoa pe 'oku pau ke fai hono fokotu'u 'i he tohinima 'o hangē ko e Sipinga 3 'o e Tepile kuo fakamo'oni hingoa ki ai ha toko 50 ko e kau fili kuo ngofua ki he vahefonua fai'anga fili ko ia. 'Oku pau ke loto 'a e kanititeiti ki he fokotu'u 'i he tohinima 'aki 'ene 'ai hono hingoa ki he tohi fokotu'u; (*Fakatonutonu 'e he Lap 17 'o e 1957.*)
- (iii) 'i he taimi 'o e fokotu'u 'oku pau ke 'atu 'e he kanititeiti 'o tuku 'i he 'ofisa fili ha pa'anga ko e \$100 pea 'oku pau ke ne ma'u mei he 'ofisa fili ha tohi talitotongi pa'anga hu mai Faka-Pule'anga kuo 'osi fakamo'oni' i ki ai. 'I he 'osi 'a e fili ko e kanititeiti 'oku ne ma'u ha peseti 'e 6 mo e vahe 3 'e 2 'i he Vahefonua Fai'anga Fili 'o Tongatapu (kau ai 'a 'Eua mo e ongo Niua) pe peseti 'e 10 'i he ongo Vahefonua Fai'anga Fili 'o Ha'apai mo Vava'u pe lahi hake 'o e katoa 'o e fili na'e fai 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia 'oku pau ke fakafoki ki ai 'a e \$100 'i hano 'atu 'o e tohi talitotongi, fakataha mo ha tohi fakamo'oni mei he 'ofisa fili 'oku totonu ke fai 'a e totongi fakafoki ni

ki he kanititeiti ko ia, 'i he Fale Pa'anga pe Fale Pa'anga Si'i. Ko ha kanititeiti he 'ikai te ne ma'u ha peseti 'e 6 mo e vahe 3 'e 2 'i he Vahefonua Fai'anga Fili 'o Tongatapu (kau ai 'a 'Eua mo e ongo Niua) pe peseti 'e 10 'i he ongo Vahefonua Fai'anga Fili 'o Ha'apai mo Vava'u 'o e katoa 'o e fili na'e fai 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia 'oku pau he 'ikai te ne toe ma'u 'ene pa'anga na'e fakahu, pea ko e pa'anga ko ia kuo fakahu ko ia 'oku pau ke totongi atu ia ki he Pa'anga Hu Mai 'i he tohi fakamo'oni 'a e 'ofisa fili; (Fakatonuonu 'e he Lao 8 'o e 1948 mo e Lao 4 'o e 1987.)

- (iv) kapau 'e hoko 'a e 3 'i he efiafi 'oku tafa'u pe 'a e tokolahi 'o e kau kanititeiti mo e ngaahi tu'unga 'oku ava 'oku pau ke fakaha 'e he 'ofisa fili kuo fili 'a e kanititeiti pe kau kanititeiti ko ia.
- (k) 'i he 'aho pe ngaahi 'aho kuo tu'utu'uni' 'e he 'ofisa fili 'oku pau ke ne 'i ai tonu 'i he fai'anga paloti kuo fakaha 'i he vaha'a 'o e ongo houa ko e 9 'i he pongipongi mo e 4 'i he efiafi, 'a ia ko e taimi ia 'o e fili tuku kehe 'o ka ai ha toe taimi kehe kuo fokotu'u 'i he tohi tu'utu'uni fili. Taimi 'o e paloti.
- (l) 'oku pau ke kau 'i he fili kotoa pe 'a e tangata fili taki taha kuo lesisita 'o e kakai ki he fakafofonga mei hono vahe fonua fai'anga fili: Fatongia 'o e tangata fili 'o e kakai kuo lesisita ke fili.
Ka 'oku ngofua ki ha 'ofisa fili 'i he anga 'o 'ene fakakaukau lelei ke faka'ata 'i he tohinima ha tangata fili kuo lesisita mei he fili koe'uhi ko e mahaki'ia pe motu'a.
- (m) ko e paloti 'a e tangata fili taki taha 'oku pau ko e lau'i pepa kuo pulusi, 'o fakaha ai 'a e ngaahi hingoa mo e ngaahi nofo'anga 'o e kau kanititeiti. 'Oku pau ke tufa atu 'e he 'ofisa fili ki he taki taha 'o e kakai fili 'oku 'i ai ha pepa paloti mo e fakamahino ki he kau fili 'oku pau ke nau fili taki taha ki he ngaahi tu'unga pe ko ia 'oku ava 'i he vahefonua fai'anga fili ko ia. 'Oku pau ke tamate'i 'e he tangata fili taki taha 'aki ha peni vaitohi pe peni vahevahe 'a e hingoa kotoa pe 'i he pepa paloti tuku kehe 'a e ngaahi hingoa 'o e kau fakafofonga 'oku ne fie fili. 'I he kakato 'o e me'a 'oku fai ki he pepa paloti 'oku pau ke fakamo'oni ai 'e he tangata fili hono hingoa mo ne li ia ki he loto puha paloti;
- (n) Ka ai ha taha fili 'oku nofo fakataimi 'i ha vahefonua fai'anga fili kehe mei he vahefonua 'oku lesisita ai ia 'oku ngofua ke ne kau 'i ha fili 'oku kau ki he vahefonua 'oku lesisita ai ia, 'i hano fakamo'oni' 'oku lesisita ai ia. 'Oku pau ke tali 'e he 'ofisa fili 'o e vahefonua 'oku nofo fakataimi ai 'a e tangata fili ko ia 'a e fili ko ia 'i hano 'atu Fili 'a ha tangata fili 'oku nofo fakataimi 'i ha vahefonua kehe mei hono vahefonua.

kiate ia 'e he tangata fili ha tohi fakamo'oni 'i he Sipinga 2 mo ne fuakava 'i he 'ao 'o e 'ofisa fili ko e tokotaha ia 'oku fakamatala'i ai.

'I hono tali 'o e fili ko ia 'oku pau ke li ia 'e he 'ofisa fili 'i he meili lesisita ke 'ave ki he 'ofisa fili 'o e vahefonua 'a ia 'oku lesisita ai 'a e tangata fili ko ia 'i he taimi pe 'e lava fai ai ia;

- (o) (i) 'O ka ha ki ha 'ofisa fili pe tokoni ko ha taha 'oku teu fili ki he fakafofonga 'o e kakai 'oku 'ikai ha'ane totonu ke fili 'oku pau ke ngofua ki he 'ofisa fili pe tokoni ke fekau 'a e tokotaha kó ia ke ne fai 'a e fuakava ko eni: "'Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua ko e tangata nofo au 'i (.....) 'oku ou motu'a ange 'i he ta'u 21 pea 'oku te'eki ai ke u mo'ua 'i ha talisone, angatu'u ki he Tu'i, fakapo, kaiha'a ('a ia 'oku fakama'au'i 'e he Fakama'au'anga Lahi) totongi fakafufu ke faka-kauvaka, fuakava loi, tohinima loi, kákaa'i 'a e koloa kuo tuku ke ne tauhi pe ha hia pehē.

(Kapau kuo mo'ua 'a e tokotaha 'oku fuakava 'i ha hia pehē pea kuo ne ma'u ha fakamolemole tau'ataina koe'uhi ko ia 'oku pau ke ne fuakava 'o fetongi 'aki 'a e kongá lea ki mui, 'o pehē "Kuo u ma'u ha fakamolemole tau'ataina koe'uhi ko 'eku hia."); (Fakatonutonu 'e he Lao 14 'o e 1952; Lao 17 'o e 1957 mo e Lao 6 'o e 1958.)

- (ii) Ka ai ha taha te ne fakafisi ke fai 'a e fuakava ko ia 'i hano fekau ke ne fai, 'oku pau he 'ikai 'ataa ke ne fili, pea ka ai ha fili te ne fai 'oku pau ke ta'e 'aonga ia;

Ngaahi pepa paloti 'oku ta'e 'aonga.

- (p) Ka ai ha pepa paloti 'oku te'eki fakamo'oni hingoa ki ai 'a e tangata fili 'oku ne 'atu ia, pe 'oku fai ai ha fili ki ha ni'ihi 'o tokolahi hake pe tokosi'i hifo 'i he kau fakafofonga 'oku fiema'u ke fili ki he vahefonua fai'anga fili ko ia, 'oku pau ke ta'e 'aonga mo ta'e lau ia 'i he tanaki 'o e fili; (Fakatonutonu 'e he Lao 7 'o e 1978.)

Fakaha 'o e fili.

- (q) 'Oku pau ke lau 'e he 'ofisa pule 'o e feitu'u fai'anga fili taki taha 'i he hili 'a e tapuni 'o e taimi fili 'a e ngaahi fili 'i he ngaahi pepa paloti pea te ne toki fakaha ke 'ilo 'e he kakai kotoa pe 'i he feitu'u fai'anga fili 'a e lahi 'o e ngaahi fili 'oku ma'u 'e he kanititeiti taki taha. 'Oku pau 'i he 'uluaki faingamalie 'e lava ai ia ke ne 'atu ha tohi fakamo'oni 'o e me'a ko ia ki he 'ofisi fili 'o e vahefonua ko ia fakataha mo e ngaahi pepa paloti. 'Oku pau 'i he 'uluaki faingamalie 'e lava ai ia ke tanaki 'e he 'ofisa fili ke 'ilo pau 'a e lahi 'o e ngaahi fili kuo ma'u 'i hono kotoa 'o

e vahefonua fai'anga fili 'e he kanititeiti taki taha pea 'oku pau ke ne fakaha ia 'i he tohinima, fakataha mo e ngaahi hingoa 'o e kau kanititeiti kuo lava 'i he fili. Ko e fanongonongo ko ia 'oku pau ke pulusi fakahāhā ke 'ilo 'e ha kakai kotoa pe 'i he positi 'ofisi 'o e vahefonua fai'anga fili pea 'oku pau ke ne 'atu ha ngaahi fanongonongo pehē ki he Palemia 'i he meili lesisita.

- (r) Tuku kehe 'a e totonu 'a ha taha fili ke ne kole 'i he tohinima ki ha 'ofisa fili ke toe lau 'a e ngaahi fili 'i he te'eki 'osi 'a e uike 'e taha mei he fakaha 'o e fili, ko e tu'utu'uni 'a ha 'ofisa fili 'e kau ki ha me'a 'oku tupu mei ha pepa paloti, pe kau ki he lahi 'o e ngaahi fili kuo lau, 'oku pau ke aofangatuku. Ko e toe lau kotoa pe 'o e ngaahi fili 'o hangē ko ia kuo tu'utu'uni 'i 'olunga 'oku pau ke fai ia 'e he Komiti Fai'anga Tangi 'o e Fili faka-Vahefonua;
- (s) 'Oku pau ko e fatongia 'o e Palemia 'a e pule'i mo e tu'utu'uni lukufua ki he ngaahi fili, pea 'oku pau ke ne 'atu ha ngaahi puha paloti, ngaahi pepa paloti mo ha ngaahi naunau fale 'e fiema'u; (*Fetongi 'e he Lao 9 'o e 1946.*)
- (t) 'Oku pau ke lau ha taha ko e tokotaha ia 'oku nofo 'i ha taha 'o e ngaahi vahefonua ko eni—
- (i) kapau ko ha taha fili tangata—
- (1) 'a ia 'oku ne ma'u ha 'api tukupau, 'i he vahefonua 'a ia 'oku tu'u ai 'a e 'api tukupau 'oku ne ma'u;
 - (2) 'a ia 'oku 'ikai te ne ma'u ha 'api tukupau 'i he vahefonua 'oku li ai 'ene tukupau;
- (ii) kapau ko ha taha fili fefine—
- (1) 'a ia ko e fefine mali, ko e uaifi 'o ha taha fili kuo fakangofua 'i he (i)(1) pe (2) 'i 'olunga, 'i he vahefonua 'oku fai fili ai hono mali;
 - (2) 'a ia ko ha uitou pea 'oku ne ma'u ha 'api tukupau, 'i he vahefonua 'oku tu'u ai 'a e 'api tukupau;
 - (3) ha fefine kehe, 'i he vahefonua 'a ia 'oku pau ke ne fakapapau 'i he tohinima 'oku ne 'amanaki ke nofo ma'u ai. (*Fakalahi 'e he Lao 17 'o e 1957.*)

'E aofangatuku 'a e tu'utu'uni 'a e 'Ofisa Fili.

Ke tokanga'i 'e he Palemia 'a e ngaahi fili.

Mate, fakafisi pe fakata'e aonga 'o ha taha Fale Alea.

6. Ka ai ha fakafofonga 'e pekia pe fakafisi pe kuo 'ikai kei 'aonga ke fili koe'uhi ko e ongo kupu 23 mo e 65 'o e Konisitutone pe kuo mole hono tu'unga koe'uhi ko e kupu 66 'o e Konisitutone pe Kupu 9 'o e-Lao ni 'e ava leva hono tu'unga 'i ha Fale Alea pea 'oku pau ke 'oatu 'e he Sea 'o e Fale Alea ha tohi fakamafai ki he fili 'o hano fetongi. Pea 'oku pau ke tu'utu'uni leva 'e he Palemia 'a e taimi mo e

feitu'u 'o e fili ko ia pea ko e taha 'e fili ai kuo pau te ne hoko ko e fakafofonga ki he toenga 'o e taimi 'o ia kuo ne fetongi. (*Fetongi 'e he Lao 17 'o e 1957.*)

Fakafofonga
'e mama'o.

Lao 10 'o e
1938.

7. Ka 'i ai ha fakafofonga 'e mama'o mei he Fale Alea 'o lahi hake 'i he mahina fakatohimahina hohoko 'e 12 pe ko ha uike 'e 2 lolotonga 'a e Fakataha 'a e Fale Alea, tuku kehe 'o ka 'oku tu'unga ki ha mahamahaki, ta'e fakangofua 'e he Sea, 'e hoko leva 'o ava hono tu'unga 'i he Fale Alea, pea ko hono fetongi 'e fai ia 'o hangē ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e kupu 6 'o 'eni. (*Fetongi 'e he Lao 10 'o e 1938; Fakatonutonu 'e he Lao 17 'o e 1957.*)

Ko e tautea
ki he kākā 'i
he fili.

23/69
8. Ka 'i ai ha taha te ne kākā'i pe 'ahi'ahi ke kākā'i ha 'ofisa fili pea ka fakamaau'i ia pea 'ilo 'oku mo'oni 'e tautea'i ia 'o hangē ko e Lao 'o e fuakava loi.

Totongi
fakafufuu.

23/69
9. Ka 'i ai ha lea fakamana 'e fai 'e ha taha pe totongi fakafufuu koe'uhi ke fakaloto'i ha taha pe ha mi'hi ke fili ia pe fai 'e ni'hi koe'uhi ko ia pea kuo ne hoko ko e taha 'o kinautolu ke hu ki he Fale Alea pea ka fakamaau pea 'ilo 'oku mo'oni 'e fakahifo ia 'e he Fale Alea mei he Fale Alea pea 'oku ngofua ki he Minisita 'o e Polisi ke faka'ilo 'a e kakai kotoa pe 'oku kau ki ai.

KONGA II.—LAO KI HE NGAahi PA'ANGA ME'A'OFA KI HE KAU MEMIPA MO E KAU NGAUE 'O E FALE

Pa'anga
me'a'ofa ki
he memipa
kuo mālōlō
hili ha ta'u 'e
15 pe lahi
hake 'ene
Fale Alea.

10. Ko e Mēmipa kotoa pē 'o Fale Aleá kuó ne ngaue 'i he lakanga ko ia 'i ha taimi hokohoko 'oku 'ikai si'i hifo 'i he ta'u 'e 15 'oku ngofua ke 'oatu ki ai 'i he'ene mālōlō 'i he fo'i pa'anga faka'angataha pe fakakongokonga ha pa'anga me'a'ofa 'a ia 'e tatau hono lahi mo e tefito'i vāhenga 'o e ta'u 'e 2 'i he tu'unga vāhenga kuo ngāue'i 'e he Mēmipa ko ia lolotonga 'a e māhina 'e 12 ki mu'a pea hoko leva mo 'ene mālōlō. (*Fakalahi 'e he Lao 4 'o e 1964; Fakatonutonu 'e he Lao 13 'o e 1983.*)

Ka pekia 'a e
memipa kuo
ta'u 15 pe
lahi hake
'ene Fale
Alea—'oatu
ki he uitou.

11. (1) Ka 'i ai ha Memipa 'o e Fale Alea 'oku pekia lolotonga 'oku ne Memipa, kuo pau ke ngofua ki he 'Ene 'Afió 'i he Fakataha Tokoni ke ne foaki ki he uitou pe tamasi'i pe fānau mali pe ko e 'ea fakalao 'o e memipa ko ia ha pa'anga me'a'ofa 'i he tu'unga totongi 'oku ha atu 'i lalo faka'angataha pe fakakongokonga 'a ia 'e ala ma'u ke totongi 'aki 'a e ngaahi mo'ua mo e ngaahi fakamole koe'uhi ko e putu mo e tohi koloa 'a e memipa kuo pekia 'o pēhē—

(a) 'o kapau ko e Memipa kuo pekia kuo ne ngaue hokohoko ko e Memipa 'i ha vaha'a taimi 'oku 'ikai si'i hifo 'i he ta'u 'e 15 ko e pa'anga me'a'ofa kuo pau ke lahi tatau mo hono vahenga fakata'u ki he ta'u 'e 2;

- (b) 'o kapau ko e Memipa kuo pekia kuo ne ngaue hokohoko ko e Memipa 'i ha vaha'a taimi 'oku 'ikai si'i hifo 'i he ta'u 'e 8 kae 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 15 ko e pa'anga me'a'ofa kuo pau ke lahi tatau mo e vae 3 'e 2 'o hono vahenga fakata'u ki he ta'u 'e 2;
- (c) 'i ha ngaahi toe tu'unga kehe ko e pa'anga me'a'ofa kuo pau ke lahi tatau mo e vae 3 'e taha 'o hono vahenga fakata'u ki he ta'u 'e 2;
- ⑧ Kuo pau ke lau na'e kamata ngaue'aki 'a e kupu ni 'i 'aho 12 'o Novema 1984.
(*Fetongi 'e he Lao 6 'o e 1986.*)

12. Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai ko ha 'ofisa 'oku malava ke ma'u vahenga mālōlō mei he Pule'anga ka 'oku fakangaue'i ko e taha 'o e kau ngaue 'a e Fale Alea, kuo pau ke 'i ai 'ene totonu ke ma'u 'a e ngaahi monu'ia tatau 'oku foaki ki he kau Memipa 'o e Fale Alea 'e he ongo kupu 10 mo e 11 'o e Lao ni, ka kuo pau ke 'i ha tu'unga fe'unga fakatatau ki hono vahenga. (*Fakahu 'e he Lao 14 'o e 1985.*)

Monu'ia
ma'a e kau
ngaue.

13. 'Oku pau he 'ikai kau 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konga ni ki he kau Mēmipa 'o e Fale Alea pe ngaahi uaifi mo e fānau 'a e kau Mēmipa ko ia 'a ia 'oku 'i ai 'enau totonu ki he ngaahi faingamalie 'i he Lao ki he Ngaahi Vāhenga Mālōlō. (*Fakalahi 'e he Lao 4 'o e 1964.*)

Faka'atā.

KONGA III.—NGAAHI FAKATAHA

14. 'E fakataha 'a e Fale Alea 'o 'ikai si'i hifo tu'o taha 'i he ta'u kotoa pe 'i Nuku'alofa 'i Tonga 'i he ngaahi taimi kuo tu'utu'uni 'e he Fakataha Tokoni. Pea ngofua ki he Tu'i ke fekau ke fai 'a e Fakataha 'i ha taimi kapau te ne finangalo ki ai.

Ko e
fakataha 'a e
Fale Alea.

15. 'E 'i he Tu'i ke fakanofa 'a e Sea 'o e Fale Alea mei ha taha 'o e hou'eiki nopele 'o e Fale Alea pea te ne ma'u 'a e tu'unga ko ia lolotonga 'oku finangalo ki ai 'a 'Ene 'Afi ko e Tu'i pea te ne pule ki he ngaahi fakataha 'e fai ka ko e ngaahi tu'unga kehe 'e tu'utu'uni ki ai 'e he Fale Alea pea pehē mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku kau ki he fakataha. (Pea 'e 'ikai lava 'e he Sea ke hiki nima ka te ne hiki nima 'o ka loto tatau 'a e ongo fa'ahi 'i he Fale Alea.)

Ko e Sea.

16. Kapau 'e tengetange 'a e Sea pe ta'e lava ke ha'u ki he Fale Alea 'e fakaha leva 'e he Palemia ki he Tu'i koe'uhi ke ne fakanofa ha nopele 'o e Fale Alea ke Sea Le'ole'o kae 'oua kuo toe lelei 'a e Sea totonu pea te ne toe ma'u hono lakanga 'i he 'aho ko ia te ne lava ai ki he fakataha.

Ko e Sea
le'ole'o

Ko e huufi mo e faka'osi 'o e Fale Alea.

17. 'E huufi 'e he Tu'i 'a e Fale Alea pea 'e 'iate ia ke faka'osi 'e ia pe ko ha hou'eiki nopele 'e toko 3 kuo ne fakanofu ke fai.

Ko e folau 'a e fa'ahinga 'oku 'i he Fale Alea.

18. Ka fai 'a e fakataha 'a e Fale Alea 'e 'i he Palemia-ke tu'utu'uni 'a e ngaahi me'a kotoa pe 'oku kau ki he folau 'a kinautolu kotoa pe 'oku kau ki he Fale Alea pea 'e 'i he Fale Alea ke tu'utu'uni ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he tauhi 'o kinautolu lototonga 'a e fakataha 'a e Fale Alea. *pea mo e kan o'gine me 1/2*

18/90
Ngaahi hia.

19. Ka 'i ai taha—

- (a) te ne fakafisi, pe ta'e tokanga ke fai ki, pe te ne maumau'i, ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pe
- (b) ko ha taha 'oku tu'utu'uni 'i he Lao ni ke ne fai, fakamo'oni hingoa pe 'oatu ha tohi, te ne fai, fakamo'oni hingoa pe te ne 'oatu, pe te ne kouna ke fai, fakamo'oni' i hingoa pe ke 'oatu ha tohi loi, pe
- (c) ko ha taha 'oku tu'utu'uni 'i he Lao ni ke ne tali ha fehu'i, te ne fakafisi ke tali ia, pe te ne fai ha tali loi ki he fehu'i ko ia 'oku pau ke ne mo'ua ki he fo'i hia taki taha 'i hano fakamaau'i pea 'ilo 'oku mo'oni ki ha tautea pa'anga he 'ikai lahi hake 'i he \$60. (Fakalahi 'e he Lao 9 'o e 1946.)

TEPILE

25/89

KO E LAO KI HE FALE ALEA

Sipinga I (Kupu 5 (c)(i))

Kole ke Lesisita ko e Tangata Fili

Ki he 'ofisa fili 'i (fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

'Oku ou kole heni ke fokotu'u hoku hingoa 'i he lesisita 'o e kau fili ki he vahefonua fai'anga fili ko (fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

Hingoa kakato

Kolo mo e Fonua

Ko e 'uhinga 'eni 'oku ou kole ai:

Ko e tokotaha Tonga au.

'Oku ta'u 21 'a hoku motu'a pe lahi hake.

Ko e tokotaha au 'o e vahefonua 'o (fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili).

'Oku ou lava ke lau mo tohi 'a e lea Faka-Tonga.

'Oku te'eki te u mo'ua 'i ha talisone, angatu'u ki he Tu'i, fakapo, kaha'a 'a ia 'oku fakamaau'i 'e he Fakamaau'anga Lahi, totongi fakafufu ke faka-kauvaka, fuakava loi, tohinima loi, kakaa'i 'a e koloa kuo tuku ke ne tauhi pe ha hia pehe.

'Oku ou nofo 'i 'i he vahefonua
fai'anga fili 'o (fokotu'u heni 'a e hingoa vahe-
fonua fai'anga fili).

'Oku ou fakapapau heni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a 'oku tu'u 'i
'olunga 'o kau ki he 'eku kole ki he ngata'anga 'o 'eku 'ilo mo 'eku tui.

Na'e fai 'i he 'aho 'o, 19.....

Hingoa 'o e taha kole.

(Fakatonuonu 'e he Lao 16 'o e 1951, Lao 17 'o e 1957 mo e Lao 6 'o e 1958.)

KO E LAO KI HE FALE ALEA

Sipinga 2 (Kupu 5 (c)(i))

Tohi Fakamo'oni 'o e Lesisita ko e Tangata Fili

Ko e fakamo'oni 'eni ko (fokotu'u heni 'a e
hingoa kakato 'o e tangata fili) 'o ko e tangata

fili ia kuo lesisita ki he vahefonua fai'anga fili 'o
(fokotu'u heni 'a e hingoa 'o e vahefonua fai'anga fili) pea 'oku ngofua ke ne
fili 'i ha fili 'o e kau fakafofonga 'o e kakai ki he vahefonua fai'anga fili ko ia.

Na'e fai 'i he 'aho 'o, 19.....

Hingoa 'o e 'Ofisa Fili

Vahefonua Fai'anga Fili 'o

KO E LAO KI HE FALE ALEA

Sipinga 3 (Kupu 5(j)(ii))

Fokotu'u 'o e Kanititeiti ki he Fale Alea

Ko kimautilu 'a e fa'ahinga 'oku fakamo'oni hingoa 'i lalo 'oku ha homau
hingoa 'i he lesisita 'o e kau fili 'i he vahefonua fai'anga fili ko

.....'oku mau fokotu'u atu heni 'a

..... (fokotu'u heni 'a e hingoa kakato 'o e Kanititeiti)

'o (fokotu'u heni 'a e feitu'u 'oku ne

nofo ai) ke ne kanititeiti ki he vahefonua fai'anga fili 'o

Fakamo'oni hingoa 'a kinautilu 'oku nau fai 'a e fokotu'u.

'Oku ou loto lelei ki he fokotu'u 'oku fai atu 'i 'olunga.

Fakamo'oni hingoa 'a e Kanititeiti.

na'e fai he 'aho

(Fakalahi 'e he Lao 9 'o e 1946.)

KO E LAO KI HE FALE ALEA

Sipinga 4 (Kupu 5(c)(iii))

Kole ki he Hiki

Ki he 'ofisa fili 'i
 'Oku ou kole heni ke hiki hoku hingoa mei he lesisita 'o e kau fili ki he
 vahefonua fai'anga fili 'o

ki he lesisita ki he vahefonua fai'anga fili 'o
 he kuo u nofo 'i he vahefonua ko ia 'o 'ikai si'i ange 'i he mahina 'e 1.

Hingoa kakato:

Kolo mo e motu ki mu'a:

Kolo mo e motu lolotonga:

Na'e fai 'i he 'aho 'o 19.....

Fakamo'oni hingoa 'a e Taha Kole.

Fakamo'oni:

(Fakalahi 'e he Lao 17 'o e 1957.)